

Ἐπιλογικὸ

Ἡ ὀρθόδοξη ἀνθρωπολογία ἐνώπιον μιᾶς νέας «κανονικότητας» (“new normal”) ἢ μιᾶς νέας «θρησκευτικότητας»

Ἀλεξάνδρου Κατσιάρα*

Μὲ τὰ τέσσερα τελευταῖα ἀφιερωματικὰ τεύχη τῆς *Θεολογίας*, τὰ δύο πρῶτα στὸ θέμα: «Τὸ φαινόμενο τῆς τεχνολογίας» [τ. 90, 3 (2019) καὶ 91, 1 (2020)] καὶ τὰ δύο ἐπόμενα στὸ θέμα: «Ἀνθρωπολογία καὶ Μετανεωτερικότητα» [τ. 91, 3 (2020) καὶ 92, 1 (2021)], θελήσαμε νὰ ἀνοίξουμε ἕναν κύκλο προβληματισμοῦ πάνω στὴν ἀνάπτυξη τῆς τεχνολογίας καὶ τίς συνέπειες πὺ ἀυτὴ εὐρύτερα καὶ εἰδικότερα ἐπιφέρει στὸ ἐρώτημα: «τί ἐστὶν ἄνθρωπος;» στὴν ἐποχὴ μας. Μὲ τὸ παρὸν τεῦχος ὀλοκληρώνουμε αὐτὴν τὴν πρώτη ἀπόπειρα προσέγγισης. Εἶναι σαφὲς ὅτι τὰ ζητήματα αὐτὰ ἄπτονται πολλαπλῶν ἐπιπέδων τοῦ ἐπιστητοῦ –καὶ κυρίως τῶν θρησκευτικῶν ἀντιλήψεων τοῦ ἀνθρώπου–, ἕκαστον ἐκ τῶν ὀποίων διεκδικεῖ ἀπὸ τὴν πλευρά τοῦ τὴν πληρότητα μιᾶς ἀπαντήσεως. Τὸ ἐρώτημα ὀμως: «τί εἶναι ὁ ἄνθρωπος;» κατατάσσεται στὰ πανανθρώπινα ὄντολογικὰ ἐρωτήματα τοῦ ἀνθρώπου καὶ πάντοτε παραμένει ἀνοικτὸ καὶ ἐπίκαιρο, καθ’ ὅτι ἡ ὀποια ἀπάντηση ἔχει δοθεῖ δὲν ἔχει καθολικὴ ἀποδοχή. Τὸ ἐρώτημα αὐτὸ οὐσιαστικὰ σχετίζεται μὲ τό: «ποιοῦ εἶναι τὸ νόημα τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου;», ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ συνακόλουθο ἐρώτημα: «ποιοῦ τὸ νόημα τῆς ἱστορίας;».

Ἐμεῖς οἱ ἴδιοι εἶμαστε μάρτυρες τῆς Μετανεωτερικότητας ἢ Ὑστερης Νεωτερικότητας, πὺ μέσα ἀπὸ συνέχειες καὶ ρήξεις διαδέχεται τὴ

* Ὁ Ἀλέξανδρος Κατσιάρας εἶναι Διευθυντὴς Συντάξεως τοῦ περιοδικοῦ *Θεολογία*.

Νεωτερικότητα, ή όποια διαμορφώθηκε μέσα από επάλληλες ζυμώσεις κατά τη μακρά περίοδο του Μεσαίωνα, μέσα από ποικίλες αλλαγές και εξέλιξεις που ξεκίνησαν κατά την προδρομική περίοδο της Αναγεννήσεως και έκτοτε συνεχίζονται στον δυτικό κυρίως ευρωπαϊκό χώρο. Με την έναρξη των Νεωτέρων χρόνων το νόημα του ανθρώπου ταυτίσθηκε με την πρόοδό του, ή όποια συνίστατο αφ' ενός στην απελευθέρωσή του από κάθε αυθεντία του παρελθόντος και αφ' éτέρου στην επιδίωξη της ευδαιμονίας στο éδω και τώρα. Κατά την εποχή αυτή, στην Αναγέννηση, συνέβη μία μεταστροφή που άλλαζε éως και μετέβαλλε ριζικά την μέχρι τότε αντίληψη περι φύσεως και ανθρώπου, βάσει της όποιας ή φύση και ó άνθρωπος δέν κατανοούνται πλέον ως έμβια όντα αλλά ως μηχανές. Ó άνθρωπος στρέφεται προς τον άνοργανο κόσμο με σκοπό να τον αναδημιουργήσει, ενώ ως τότε τα τεχνικά δημιουργήματα δέν μπορούσαν να υπερβούν τις σωματικές δυνατότητες των έμβιων όντων. Οί στόχοι της προόδου και της ευδαιμονίας ύπηρετήθηκαν με τη σταδιακή ανάπτυξη των μηχανών, τη βιομηχανική επανάσταση, την τεχνολογική επανάσταση, από την όποια άλματώδως μεταβαίνουμε στην ψηφιακή επανάσταση της σύγχρονης Μετανεωτερικότητας.

Οί νεωτερικές και μετανεωτερικές ύποσχέσεις για ευδαιμονία και εύτυχία του ανθρώπου, παρά τα έπιμέρους έντυπωσιακά έπιτεύγματα σε πολλές πτυχές του ανθρώπινου βίου, όπως στην ιατρική έπιστήμη και τη βελτίωση του βιοτικού έπιπέδου, συνοδεύθηκαν παράλληλα και από μεγάλες άπογοητεύσεις (θρησκευτικοί πόλεμοι, Α' και Β' Παγκόσμιοι πόλεμοι, άτομική βόμβα, στρατόπεδα συγκέντρωσης κ.ά.), γεγονός που κάνει πολλούς να άναρωτιούνται εάν αυτός είναι ó άνθρωπος¹. Η άπώθηση του Θεού στον χώρο του ύπερφυσικού, ή άποθέωση της ιστορίας και ή άπόδοση του πρωτείου στον άνθρωπο κατά τη Νεωτερικότητα και τη Μετανεωτερικότητα δέν έχουν ακόμη όδηγήσει στην κατάκτηση της γής της Έπαγγελίας. Η οικολογική κρίση και ή κλιματική αλλαγή, για παράδειγμα, καθιστούν πλέον ύπαρκτο τον κίνδυνο άφανισμού της ανθρωπότητας. Μολονότι άποθεώθηκε ή

1. Βλ. Pr. Levi, Έάν αυτό είναι ó άνθρωπος, μετάφρ. Χαρά Σαρλικιώτη, έκδ. Άγρα, Άθήνα 1997.

ιστορία και ο άνθρωπος, είναι σαφές ότι ταυτόχρονα αποφιλώνεται ή ιστορία από τα πραγματικά γεγονότα. Τα γεγονότα αυτά δεν έχουν πλέον σημασία αλλά σημασία έχει τί συμβαίνει σε έναν άλλο, εικονικό χώρο. Η ψηφιακή εποχή φαίνεται πώς σηματοδοτεί το τέλος της ιστορίας και το τέλος του ανθρώπου κατά τον παραδοσιακό τρόπο αντίληψέως των.

Μπροστά σε αυτήν την πραγματικότητα, έχει ήδη ξεκινήσει μία μεγάλη συζήτηση για την καλή και κακή χρήση των τεχνολογικών επιτευγμάτων², ή οποία φαίνεται να μεσουρανή ακόμη και αποκλειστικά να εξαντλείται σε αυτό, χωρίς όμως να αγγίζει το «πνεῦμα», τη στάση ζωής, το κοσμοείδωλο που –ἐπὶ παραδείγματι– ὠθεῖ, μεταθέτει την ἀντληση τῆς εὐτυχίας ἀπὸ ἓνα γεγονός σχέσων σε ἓνα καταναλωτικό γεγονός. Αὐτὸ τὸ κοσμοείδωλο ὡς σαράκι εὐκολώτερα ἐπιβιώνει μέσα καὶ στὴ ρευστότητα τῆς Μετανεωτερικότητας.

Εἰδικώτερα, στὴν ψηφιακὴ ἐποχὴ τὸ μέλλον τοῦ ἀνθρώπου ταυτίσθηκε μὲ τὴν ψηφιακὴ πρόοδο. Ἐνα παγκόσμιο σύστημα διακυβερνήσεως ἔχει συγκροτηθεῖ μέσα ἀπὸ τὶς ψηφιακὲς ἐφαρμογές. Βρισκόμαστε στὴν εἰκονικὴ (“virtual”) ἐποχὴ, τῆς ἐκμηδένισης τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου, τῶν ἄυλων ἐπαφῶν καὶ συναλλαγῶν, τῆς ἐλαχιστοποίησης τῆς φυσικῆς παρουσίας, τῆς ἐλαχιστοποίησης τῆς διαμεσολάβησης τοῦ σώματος, τῆς ἀπο-σωματοποίησης, γεγονός που σηματοδοτεῖ τὴν ὑποτίμηση τῆς ὕλης, τῆς ἀπο-υλοποίησης ἐν τέλει. Αὐτὴ ἡ διάσταση τῆς ψηφιακῆς ἐποχῆς δὲν φαίνεται νὰ εἶναι ἀπλῶς μία πτυχὴ τῆς οὔτε μία ἀπὸ τὶς ἐφαρμογές τῆς, ἀλλὰ φαίνεται νὰ εἶναι τὸ σκοτεινὸ «πνεῦμα» ποὺ τῆς δίνει «ζωή», ποὺ «ντύνει» ὡς ζωὴ τὴ μὴ ζωὴ. Καὶ τὸ πνεῦμα τοῦτο εἶναι ὑπερβαλλόντως πονηρό. Προάγει τὴ λεγόμενη νέα κανονικότητα (“new normal”). Ἀλλὰ ὁ ὀρισμὸς τοῦ κανονικοῦ δὲν εἶναι εὐκόλος, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ συγχέεται τὸ κανονικὸ μὲ τὸ μὴ κανονικὸ, τὸ φυσικὸ μὲ τὸ μὴ φυσικὸ, ἐπιπλέον μέσα στὴ ρευστότητα ποὺ εἶναι κύριο χαρακτηριστικὸ τῆς Μετανεωτερικότητας.

Εἶναι σαφές ὅτι ἡ ὕλη καὶ τὸ σῶμα εἶναι ζήτημα καίριο γιὰ τὴν ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα: «τί εἶναι ὁ ἀνθρώπος;», ἀφοῦ ἀνθρώπος

2. Ἴσως πρέπει νὰ σκεφθοῦμε ἐὰν ὄντως ὑπάρχει καλὴ ἢ κακὴ χρῆση τῆς τεχνολογίας ἀφοῦ, τοῦλάχιστον ἀπὸ τοὺς Νεωτέρους Χρόνους καὶ ἐντεῦθεν, ἐξυπηρετεῖ τὸ κέρδος καὶ τὴν ἐξουσία.

χωρίς σώμα είναι έννοια ασύλληπτη, ανύπαρκτη, όσο και αν αυτό ένοχλει κάποιον. Και για τον λόγο αυτόν όλες οι θρησκείες έλαβαν θέση απέναντι στο σώμα και την ύλη. Για κάποιον όχι τυχαίο λόγο, οι περισσότερες θρησκείες του κόσμου τοποθετούν το είναι του ανθρώπου σε κάτι αποκλειστικά μη σωματικό, δηλαδή «πνευματικό»· γι' αυτό και ταυτίζουν τη λύτρωση με την έξοδο και την απελευθέρωση από το σώμα και την επάνοδο στον χώρο του άυλου θείου. Άλλωστε, στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία –ιδίως στον Πλάτωνα– ήταν κυρίαρχη η αντίληψη ότι η ύλη είναι «κάτι», στο οποίο εξέπεσε ο κόσμος και από το οποίο θα απαλλαγεί με την επιστροφή στον ιδανικό κόσμο των Ίδεών. Ο κόσμος γινόταν αντιληπτός ως ένα κλειστό σύστημα, στο οποίο δεν υπάρχει περιθώριο για κάτι νέο, απρόβλεπτο, για κάτι παραπέρα. Όλα υπόκεινται και υποτάσσονται στην ανάγκη, ακόμη και το θείο³.

Η Βίβλος όμως, η οποία είναι βασική πηγή αποκαλύψεως για την ορθόδοξη Έκκλησία, στα πρώτα κεφάλαια της Γενέσεως παρουσιάζει μία αντίθετη αντίληψη⁴. Προβάλλει ένα ριζικά νέο στοιχείο, μία ριζικά καινή ανθρωπολογία. Όχι μόνο το θείο δεν απαιτεί από τον άνθρωπο να απελευθερωθεί από το σώμα, αλλά χαρίζει στον άνθρωπο σώμα και «απαιτεί» από τον άνθρωπο να του παραχωρήσει σώμα. Βεβαίως, παρά το ότι η άγια Γραφή χαρακτηρίζεται από ένα όραμα προς το μέλλον και την κρίση, την οποία παρουσιάζει όχι στατικά αλλά σε μία προοδευτική κινητικότητα⁵, εν τούτοις η έβραϊκή έρμηνευτική έγκλώβισε την παρουσία του Θεού σε μία μόνον εποχή, σε έναν μόνο λαό.

Έρχεται όμως ο Χριστιανισμός με την Ένσάρκωση, που αποκάλυπτει το εύρος της καινής ανθρωπολογίας, την αξία και τη σημασία της ύλης. Ο Θεός, Υιός και Λόγος του Πατρός ενσαρκώνεται. Ο Θεός πλέον γίνεται και ένυλος, ενσώματος. Η δέ λύτρωση του

3. Σιμωνίδης ο Κείος, 139: «Ανάγκη δ' οὐδὲ θεοὶ μάχονται».

4. Βλ. σχετικά το άρθρο μας «Προπατορικό αμάρτημα και τεχνικό πνεῦμα», *Θεολογία*, τ. 91, 1 (2020), σσ. 195-230, ιδίως σ. 204 κ.έ.

5. Βλ. Ν. Ματσούκας, *Δογματική και συμβολική θεολογία Β'*, έκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 74. Πρβλ. J. Behr, *Irenaeus of Lyons, Identifying Christianity*, Oxford University Press, Oxford 2013, σσ. 147-148.

ἀνθρώπου δὲν βρῖσκεται στὴν ἐγκατάλειψη τῆς ὕλης, ἀλλὰ διέρχεται δι' αὐτῆς: «τοῦτό ἐστὶν τὸ σῶμά μου ... τοῦτο γὰρ ἐστὶν τὸ αἷμά μου»⁶. «ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα καὶ πίνων μου τὸ αἷμα ἔχει ζωὴν αἰώνιον»⁷. Τὸ σῶμα εἶναι ὁ ναὸς τοῦ ἁγίου Πνεύματος⁸.

Ἡ ψηφιακὴ ἐποχὴ, ἐὰν δεχθοῦμε ὅτι προωθεῖ τὴν ἀπο-υλοποίηση τῆς ὕλης, τὴν ἀπο-σωματοποίηση, τὴν ὑποτίμηση τῆς σωματικῆς διαμεσολάβησης καὶ τῆς φυσικῆς παρουσίας, βρῖσκεται στὸν ἀντίποδα τῆς Ἐνσαρκώσεως τοῦ Ἰοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ. Ἡ ὀρθόδοξη Ἐκκλησία καὶ ἡ ἀνθρωπολογία τῆς βρῖσκονται παγκοσμίως ἐνώπιον μιᾶς νέας πραγματικότητος –μιᾶς νέας θρησκευτικότητος–, τῆς ψηφιακῆς, ποὺ κινεῖται στὸν ἀντίποδά τους. Ὁ ἀπόστολος Παῦλος κήρυξε στὴν Πνύκα κάτι ἀνατρεπτικό: τὴν ἀνάσταση τῶν σωμάτων, ὅχι τὴν κατάργηση τῆς ὕλης, τὴ δικαίωσή της κατὰ χάριν μέσα ἀπὸ τὴν Ἐνσάρκωση. Ἄν αὐτὸ δὲν γίνεῖ ἀντιληπτὸ καὶ ἡ ὀρθόδοξη Ἐκκλησία γοητευθεῖ ἀπὸ τὶς διευκολύνσεις ποὺ παρέχει ἡ τεχνολογία, τότε θὰ εἶναι ὡς νὰ ἀμπεπολεῖ τὴν οὐσία τῆς ταυτότητάς της, τὸ εὐχαριστιακὸ καὶ ἀσκητικὸ τῆς ἡθους. Ἐνα ἀπλὸ ἀλλὰ ἀποκαλυπτικὸ παράδειγμα εἶναι οἱ καμπάνες τῶν ναῶν, ποὺ γιὰ νὰ σημάνουν δὲν χρειάζονται πιά κάποια ἰδιαίτερη σωματικὴ συμμετοχὴ· δὲν εἶναι ἔργο τοῦ ἀνθρώπου ἀλλὰ τῆς ἠλεκτρικῆς ἐνέργειας! Ἡ τεχνολογία κατήργησε ἓνα διακόνημα. Τώρα δὲν χρειάζεται πλέον νὰ εὐχαριστῶ τὸν συνάνθρωπο, ἀλλὰ τὴν ψηφιακὴ ἐφαρμογὴ ποὺ ἀντικαθιστᾷ τὸν συνάνθρωπο καὶ συνάμα μὲ ἀπαλλάσσει ἀπὸ τὴν τριβὴ ποὺ προκαλοῦν οἱ φυσικὲς συναντήσεις. Καταργεῖται σταδιακὰ ἡ φυσικὴ συνύπαρξη, ἡ προσωπικὴ σχέση μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Ἡ Ἐκκλησία καλεῖται νὰ ἀκούσει, νὰ καταλάβει, νὰ διαλεχθεῖ καὶ νὰ ὀριοθετήσῃ τὰ ζητήματα αὐτὰ ὅχι πολεμικὰ ἢ ἀπολογητικὰ, ἀλλὰ ὑπεύθυνα καὶ κριτικὰ νὰ ἐπικαιροποιήσῃ τὴν ταυτότητά της, ὡς πρόταση ζωῆς, ὥστε νὰ διασώζει τὸ εἶναι της, ἥτοι τὸ εἶναι τοῦ ἀνθρώπου ἐν Χριστῷ.

Τελικὰ τὸ πανανθρώπινο ἐρώτημα τῆς σχέσεως αἰσθητῶν-πνεύματος, ὕλης-πνεύματος (μὲ δεδομένη τῆς πολυσημίας τοῦ ὄρου) ἐπανέρχεται καὶ σήμερα ἀδυσώπητα καὶ ἐπιτακτικὰ καὶ λαμβάνει χώρα μὲ ἐπίδικο

6. Ματθ. 26, 26-28.

7. Ἰω. 6, 54.

8. Κορ. Α', 6, 19: «τὸ σῶμα ὑμῶν ναὸς τοῦ ἐν ὑμῖν ἁγίου πνεύματός ἐστιν».

τὴν ὕλη καὶ τὸ σῶμα, ὅπως καὶ στὸν κῆπο τῆς Ἑδέμ. Ἡ ἀνάγκη γιὰ πρόοδο δὲν εἶναι καταδικαστέα, ἀλλὰ ὅταν αὐτὴ εἶναι ἐγκλωβισμένη χωρὶς μεταφυσικὴ ἀναφορὰ σὲ ἕναν ἐπαναλαμβανόμενο κλειστὸ κύκλο εἶναι ἀδιέξοδη. Θεολογικὰ εἶναι ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ ἢ ὀντολογικὴ ἀναφορὰ τοῦ ἀνθρώπου σὲ κάτι πέραν καὶ ἐξω τοῦ κτιστοῦ.

Ὅμως ἀπὸ τὴν Ἀναγέννηση ἔπεσε ὁ σπόρος τῆς ἀποδέσμευσης τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸ ὑπερβατικόν. Ἐτέθησαν οἱ βάσεις τῆς ἀποπνευματώσεως τοῦ κόσμου, τῆς ἀπο-ιεροποιήσεώς του. Οἱ ἀλχημιστές, γιὰ παράδειγμα, στὴν προσπάθειά τους νὰ ἀπαντήσουν στὴν ἐπιθυμία γιὰ ὑπέρβαση τῶν ὁρίων (θεολογικά, θὰ λέγαμε, στὴν κλήση τοῦ Θεοῦ γιὰ ὑπέρβαση τῶν ὁρίων τοῦ κτιστοῦ διὰ τῆς ἐνώσεώς του στὸ πρόσωπο τοῦ Ἰοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ), ἐπιδόθηκαν στὸν ἔλεγχο τῶν μυστικῶν δυνάμεων (φιλοσοφικὴ λίθος, ἐλιξήριο ζωῆς) ποὺ ἐνοικοῦσαν τὴ φύση, κατὰ τὴν ἀποψή τους, γιὰ νὰ δημιουργήσουν ἐξ ἀρχῆς τὴ φύση μὲ τρόπο τεχνικό, μηχανικό. Ἐπρόκειτο δηλαδὴ γιὰ μία νέα, ἐξελιγμένη ἐκδήλωση τῆς ἀδαμικῆς παρακοῆς. Ἀπὸ ἐκεῖ ξεκινάει μία πορεία, βάσει τῆς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος ἀντλεῖ ταυτότητα ἀπὸ τὸν ἀντικειμενικὸ καὶ ὄχι ἀπὸ τὸν ὑπερβατικὸν κόσμον. Ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι τελικὰ κάποιος ποὺ ἔχει πράγματα ἀλλὰ εἶναι, ταυτίζεται μὲ τὰ πράγματα.

Στὶς ψηφιακὲς ἐφαρμογὲς ὑποκρύπτεται ἡ οὐσία τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος ποὺ εἶναι ἡ διακήρυξη ὅτι αὐτὸ θὰ παρέξει τὴν ἰσοθεΐα. Κατὰ βάθος λέει: Μπορῶ κι ἐγὼ νὰ ἀναδιατάξω τὸν κόσμον, καὶ μάλιστα διὰ τοῦ «λόγου». Ἐπειδὴ ὅμως ὁ λόγος τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι τελεστικὸς ὅπως εἶναι ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, καταντᾷ ὁ λόγος τοῦ μαγικῆς ἐπίκληση ἢ φωνητικῆς ἐντολῆς σὲ κάποιο ρομπότ. Τὸ τεχνικὸ πνεῦμα ἔρχεται νὰ ὑποκαταστήσει τὸν Θεόν, νὰ ἐκπληρώσει τὴ μεταφυσικὴ-ἐσχατολογικὴ ἀναφορὰ τοῦ ἀνθρώπου. Ἀντιμάχεται τὰ κτιστὰ ὄρια καὶ παλεύει δίχως «ὑπερβατικὴ» ἀναφορὰ νὰ τὰ καταργήσει. Αὐτὸ τὸ τεχνικὸ πνεῦμα, δημιουργώντας μία νέα εἰκονικὴ πραγματικότητα, στὴν ὁποίαν ἡ ἀντίσταση τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου εἶναι ἀνύπαρκτη, δίνει τὴν ψευδαίσθηση τῆς ἰσοθεΐας λαμβάνοντας τὴ μορφή μιᾶς νέας θρησκευτικότητας.